

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ, НА ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

Дзюбук Тарас Миколайович,

orcid.org/0009-0001-6612-8918

аспірант

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

У статті досліджено криміналістичну характеристику осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період. Актуальність теми обумовлена тим, що в умовах воєнного стану та проведення загальної мобілізації належне виконання громадянами військового обов'язку має особливе значення для забезпечення обороноздатності держави, підтримання належного функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань. У зв'язку з цим кримінальні правопорушення, пов'язані з ухиленням від призову під час мобілізації, потребують належного наукового осмислення не лише з позиції кримінального права, а й з погляду криміналістики.

Зазначено, що в процесі розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 336 Кримінального кодексу України, важливого значення набуває встановлення не тільки самого факту неявки військовозобов'язаної особи за викликом територіального центру комплектування та соціальної підтримки, а й комплексу відомостей про особу правопорушника. Саме дані про особу, її соціально-демографічні, правові, військово-облікові, психологічні, мотиваційні та поведінкові ознаки дозволяють глибше з'ясувати механізм вчинення кримінального правопорушення, спосіб ухилення, мотиви протиправної поведінки та можливі джерела доказової інформації.

У статті обґрунтовано, що особа, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, є важливим елементом криміналістичної характеристики цього виду кримінального правопорушення. До криміналістично значущих ознак таких осіб віднесено вік, стать, сімейний стан, рівень освіти, місце проживання, рід занять, наявність або відсутність попереднього досвіду військової служби, перебування на військовому обліку, проходження військово-лікарської комісії, наявність правових підстав для відстрочки, ставлення до виконання військового обов'язку, мотиви ухилення та поведінку після отримання повістки.

Окрему увагу приділено типовим формам поведінки осіб, які ухиляються від призову під час мобілізації. Зокрема, така поведінка може проявлятися у неявці за повісткою без поважних причин, ігноруванні викликів територіального центру комплектування та соціальної підтримки, зміні місця проживання без належного повідомлення відповідних органів, посиленні на сімейні, медичні, побутові або інші обставини, які не завжди підтверджуються належними доказами. Наголошено, що встановлення таких ознак має важливе значення для висунення слідчих версій, планування досудового розслідування, перевірки пояснень підозрюваного та відмежування кримінально караного ухилення від випадків правомірної неявки.

Зроблено висновок, що дослідження криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, має як теоретичне, так і практичне значення. Воно сприяє більш повному розумінню механізму вчинення відповідного кримінального правопорушення, дозволяє систематизувати типові ознаки правопорушника та підвищити ефективність досудового розслідування у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа правопорушника, ухилення від призову, мобілізація, особливий період, військовий обов'язок, ст. 336 КК України, досудове розслідування, територіальний центр комплектування та соціальної підтримки.

Dziubuk Taras. Criminalistic characteristics of persons who commit evasion of conscription for military service during mobilization, for a special period

The article examines the criminalistic characteristics of persons who commit evasion of conscription for military service during mobilization, for a special period. The relevance of the topic is determined by the fact that, under martial law and general mobilization, the proper fulfillment of military duty by citizens is of particular importance for ensuring the defense capability of the state and maintaining the proper functioning of the Armed Forces of Ukraine and other military formations. In this regard, criminal offenses related to evasion of conscription during mobilization require proper scientific understanding not only from the standpoint of criminal law, but also from the standpoint of criminalistics.

It is noted that in the process of investigating criminal offenses provided for in Article 336 of the Criminal Code of Ukraine, it is important to establish not only the fact that a person liable for military service failed to appear upon summons to the territorial recruitment and social support center, but also a set of information about the personality of the offender. Data about the person, including his or her socio-demographic, legal, military registration, psychological, motivational and behavioral characteristics, make it possible to clarify more deeply the mechanism of committing the criminal offense, the method of evasion, the motives of unlawful behavior and possible sources of evidentiary information.

The article substantiates that a person who commits evasion of conscription for military service during mobilization is an important element of the criminalistic characteristics of this type of criminal offense. The criminalistically significant characteristics of such persons include age, gender, marital status, level of education, place of residence, occupation, the presence or absence of previous military service experience, military registration status, undergoing a military medical commission, the existence of legal grounds for deferment, attitude toward the fulfillment of military duty, motives for evasion and behavior after receiving a summons.

Particular attention is paid to typical forms of behavior of persons who evade conscription during mobilization. In particular, such behavior may be manifested in failure to appear upon summons without valid reasons, ignoring calls from the territorial recruitment and social support center, changing the place of residence without proper notification of the relevant authorities, and referring to family, medical, domestic or other circumstances that are not always confirmed by proper evidence. It is emphasized that establishing such characteristics is important for putting forward investigative versions, planning a pre-trial investigation, verifying the explanations of the suspect and distinguishing criminally punishable evasion from cases of lawful non-appearance.

It is concluded that the study of the criminalistic characteristics of persons who commit evasion of conscription for military service during mobilization, for a special period, has both theoretical and practical significance. It contributes to a more complete understanding of the mechanism of committing the relevant criminal offense, makes it possible to systematize the typical characteristics of the offender and increase the effectiveness of pre-trial investigation in criminal proceedings of this category.

Key words: criminalistic characteristics, personality of the offender, evasion of conscription, mobilization, special period, military duty, Article 336 of the Criminal Code of Ukraine, pre-trial investigation, territorial recruitment and social support center.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України питання належного виконання громадянами військового обов'язку набуло особливого значення. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України, що прямо закріплено в Основному Законі держави [1]. Саме тому забезпечення належного порядку призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, має не лише організаційне,

а й важливе правове, оборонне та суспільне значення.

Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, передбачена ст. 336 Кримінального кодексу України [2]. Вказане кримінальне правопорушення посягає на встановлений порядок комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань, а також створює перешкоди для належного виконання державою завдань у сфері оборони. У зв'язку з цим ефек-

тивне виявлення, документування та розслідування таких кримінальних правопорушень є важливим завданням правоохоронних органів.

Правове регулювання мобілізаційних відносин в Україні здійснюється, зокрема, Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», який визначає правові основи мобілізаційної підготовки, мобілізації, а також обов'язки громадян у цій сфері [3]. Водночас Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлює загальні засади виконання громадянами України військового обов'язку, порядок військового обліку, призову та проходження військової служби [4]. Указом Президента України «Про загальну мобілізацію» та законом про його затвердження було запроваджено проведення загальної мобілізації, що стало правовою підставою для реалізації відповідних мобілізаційних заходів в умовах воєнного стану [5; 6].

Разом із тим практика розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 336 КК України, свідчить, що для правильного встановлення обставин події недостатньо лише зафіксувати факт неявки військовозобов'язаної особи за викликом територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Важливого значення набуває дослідження особи, яка вчинила таке ухилення, її правового статусу, військово-облікового стану, мотивів поведінки, ставлення до виконання військового обов'язку, наявності або відсутності законних підстав для відстрочки, а також характеру дій після отримання повістки.

Особливість таких кримінальних правопорушень полягає в тому, що поведінка особи може мати різні форми зовнішнього прояву. В одних випадках вона виражається у відкритій відмові від прибуття до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, в інших – у фактичному ігноруванні виклику, зміні місця проживання, ухиленні від проходження військово-лікарської комісії, поданні сумнівних пояснень або посиленні на обставини, які не підтверджуються належними доказами. Саме тому криміналістичне дослідження особи правопорушника дозволяє глибше зрозуміти механізм ухи-

лення та визначити напрями збирання доказової інформації.

Проблема полягає в тому, що в сучасних умовах воєнного стану особа, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, потребує окремого криміналістичного дослідження. Її соціально-демографічні, правові, військово-облікові, психологічні, мотиваційні та поведінкові ознаки мають значення для формування криміналістичної характеристики цього виду кримінального правопорушення, висунення слідчих версій, планування досудового розслідування, перевірки пояснень підозрюваного та відмежування кримінально караного ухилення від випадків правомірної неявки за наявності поважних причин.

Таким чином, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю комплексного наукового осмислення криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, а також потребами практики досудового розслідування кримінальних проваджень цієї категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правового та криміналістичного дослідження ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, набуло особливої актуальності в умовах воєнного стану. Статистичні дані Офісу Генерального прокурора України свідчать про практичну значущість кримінальних проваджень, пов'язаних із ухиленням від виконання військового обов'язку, що обумовлює необхідність їх подальшого наукового аналізу [7]. Важливе значення для розуміння проблем застосування ст. 336 КК України має також судова практика, зокрема огляди Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, у яких висвітлюються окремі підходи до кваліфікації та оцінки обставин ухилення від призову під час мобілізації [8].

Безпосередньо питання криміналістичної характеристики особи, яка ухилялася від проходження військової строкової служби та мобілізації, досліджував Я. Ф. Фокін. Автор звертав увагу на те, що особа правопорушника є важливим

елементом криміналістичної характеристики таких кримінальних правопорушень, оскільки відомості про неї дозволяють встановити типові риси поведінки, мотиви ухилення, ставлення до виконання військового обов'язку та інші обставини, що мають значення для розслідування [9]. Окремий інтерес становить також інша праця цього автора, присвячена судовим експертизам при розслідуванні ухилення від проходження військової строкової служби та мобілізації, оскільки вона дозволяє ширше розглянути питання збирання і перевірки доказової інформації у кримінальних провадженнях цієї категорії [10].

Значення особи правопорушника як елемента криміналістичної характеристики розглядалося і в працях інших науковців, хоча переважно на матеріалах інших видів кримінальних правопорушень. Так, Д. Б. Сергєєва та О. В. Ткач досліджували особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики порушень недоторканності приватного життя. Попри інший предмет дослідження, науковий підхід авторів є корисним для цієї статті, оскільки підтверджує значення відомостей про особу правопорушника для побудови криміналістичної характеристики конкретного виду кримінального правопорушення [11].

Схожий підхід простежується у праці Т. В. Іщенко, яка аналізувала особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства. Авторка акцентує увагу на тому, що відомості про особу правопорушника мають важливе значення для встановлення мотивів, способу поведінки, характеру взаємодії з потерпілими та іншими учасниками події. Для теми цієї статті такий підхід є важливим, оскільки дозволяє розглядати особу, яка ухиляється від призову під час мобілізації, не ізольовано, а у взаємозв'язку з її поведінкою, мотивами, способом ухилення та джерелами доказової інформації [12].

Загальнотеоретичне значення для дослідження має праця О. В. Єрмака, у якій розкрито поняття, ознаки та суміжні правові конструкції криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Зазначений підхід

є важливим для визначення місця особи правопорушника в системі криміналістичної характеристики, а також для розмежування криміналістичної характеристики з іншими правовими категоріями [13].

Окрему увагу слід звернути на дослідження С. В. Томина, присвячене типовим способам ухилення від призову на військову службу як елементу криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 336 КК України. Це джерело має безпосереднє значення для цієї статті, оскільки спосіб ухилення тісно пов'язаний із особою правопорушника, її правовим статусом, мотивами, поведінкою після отримання повістки та ставленням до виконання військового обов'язку [14].

Також важливим для дослідження є монографічна праця Ю. В. Орлова, присвячена криміналістичній характеристиці особи злочинця. У ній особа правопорушника розглядається як складне криміналістично значуще явище, що охоплює соціальні, психологічні, поведінкові та інші ознаки. Такий підхід може бути використаний для формування системи ознак особи, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період [15].

Отже, аналіз наукових праць свідчить, що питання особи правопорушника як елемента криміналістичної характеристики вже досліджувалося у вітчизняній криміналістиці. Водночас саме криміналістична характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, в умовах сучасного воєнного стану потребує подальшого наукового опрацювання. Недостатньо дослідженими залишаються питання систематизації соціально-демографічних, правових, військово-облікових, мотиваційних і поведінкових ознак таких осіб, а також визначення їх значення для досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 336 КК України.

Мета статті. Метою статті є дослідження криміналістично значущих ознак осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, а також визначення їх місця в системі криміналістичної харак-

теристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 Кримінального кодексу України.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати значення особи правопорушника як елемента криміналістичної характеристики ухилення від призову на військову службу під час мобілізації; визначити основні соціально-демографічні, правові, військово-облікові, психологічні, мотиваційні та поведінкові ознаки таких осіб; встановити зв'язок між особою правопорушника, способом ухилення та механізмом вчинення кримінального правопорушення; обґрунтувати практичне значення дослідження особи правопорушника для висунення слідчих версій, планування досудового розслідування, перевірки пояснень підозрюваного та відмежування кримінально караного ухилення від випадків правомірної неявки за наявності поважних причин.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення є важливим елементом методики розслідування, оскільки вона дозволяє систематизувати типові відомості про певний вид протиправної діяльності. До її змісту традиційно відносять дані про спосіб вчинення кримінального правопорушення, обстановку, слідову картину, предмет посягання, особу правопорушника та інші обставини, що мають значення для виявлення, розкриття й розслідування кримінального правопорушення. У цьому контексті особа правопорушника виступає не другорядним, а самостійним і важливим елементом криміналістичної характеристики, оскільки саме через її ознаки часто можна пояснити мотиви, спосіб поведінки, характер ухилення та джерела доказової інформації [13; 15].

Особливого значення дослідження особи правопорушника набуває у кримінальних провадженнях щодо ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період. Це пояснюється тим, що зазначене кримінальне правопорушення не завжди має складний зовнішній механізм вчинення. У багатьох випадках його об'єктивний прояв полягає у неявці військовозобов'язаної особи до

територіального центру комплектування та соціальної підтримки після належного виклику. Водночас для правильної кримінально-правової та криміналістичної оцінки такої поведінки необхідно встановити не лише сам факт неявки, а й причини такої поведінки, правовий статус особи, її обізнаність про обов'язок з'явитися, наявність або відсутність законних підстав для відстрочки, а також ставлення особи до виконання військового обов'язку.

Відповідальність за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, передбачена ст. 336 КК України [2]. Разом із тим застосування цієї норми на практиці потребує встановлення комплексу обставин, які підтверджують наявність у діях особи саме ухилення, а не правомірної неявки з поважних причин. Тому особа правопорушника у таких провадженнях повинна досліджуватися через сукупність соціально-демографічних, правових, військово-облікових, психологічних, мотиваційних і поведінкових ознак.

До соціально-демографічних ознак осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, можна віднести вік, стать, сімейний стан, рівень освіти, місце проживання, рід занять, наявність постійного місця роботи, утриманців або інших сімейних обставин. Такі відомості самі по собі не свідчать про винуватість особи, однак мають важливе криміналістичне значення, оскільки допомагають з'ясувати соціальне становище правопорушника, його спосіб життя, коло зв'язків, можливі мотиви ухилення та обставини, на які він може посилатися під час досудового розслідування.

Важливе місце у криміналістичній характеристиці таких осіб займають правові та військово-облікові ознаки. До них належать перебування особи на військовому обліку, її статус як військовозобов'язаної, факт отримання повістки, проходження або непроходження військово-лікарської комісії, наявність або відсутність права на відстрочку, бронювання, сімейних чи медичних підстав, які можуть впливати на обов'язок прибуття за викликом. Саме ці

ознаки дозволяють встановити, чи була особа суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України, а також чи мала вона реальну можливість виконати покладений на неї обов'язок.

Наукове значення дослідження особи правопорушника у цій категорії кримінальних проваджень підкреслював Я. Ф. Фокін, який розглядав особу, що ухилилася від проходження військової строкової служби та мобілізації, як важливий елемент криміналістичної характеристики відповідних кримінальних правопорушень [9]. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки без аналізу особи неможливо повноцінно з'ясувати, чому саме було обрано той чи інший спосіб ухилення, якими мотивами керувалася особа, чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки та які обставини можуть підтверджувати або спростовувати її пояснення.

Отже, у кримінальних провадженнях щодо ухилення від призову на військову службу під час мобілізації особа правопорушника має розглядатися як центральний елемент криміналістичної характеристики. Її дослідження дозволяє не лише встановити типові ознаки осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, а й визначити напрями доказування, побудувати слідчі версії, перевірити пояснення підозрюваного та правильно відмежувати кримінально каране ухилення від інших форм невиконання військово-облікових обов'язків.

Важливим елементом криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, є їх мотиваційна сфера. Мотиви такої поведінки можуть бути різними, однак у криміналістичному значенні вони дозволяють краще зрозуміти причини ухилення, обраний спосіб поведінки та характер пояснень, які особа надає під час досудового розслідування. До найбільш поширених мотивів можна віднести небажання проходити військову службу, страх перед участю у бойових діях, прагнення зберегти звичний спосіб життя, небажання залишати місце роботи чи сім'ю, недовіру до органів державної влади, а також помилкове

переконавання особи у наявності в неї законних підстав для відстрочки.

Разом із тим мотив ухилення не завжди має відкритий характер. Особа може не заявляти прямо про небажання проходити військову службу, а пояснювати свою поведінку сімейними, побутовими, медичними, психологічними або іншими обставинами. У таких випадках завданням досудового розслідування є не формальне спростування пояснень особи, а їх повна та об'єктивна перевірка з урахуванням наявних документів, показань свідків, даних територіального центру комплектування та соціальної підтримки, медичних документів, відомостей про місце проживання, роботи та поведінку особи після отримання повістки.

Поведінкові ознаки особи, яка вчиняє ухилення від призову під час мобілізації, безпосередньо пов'язані зі способом вчинення кримінального правопорушення. У науковій літературі справедливо звертається увага на те, що спосіб ухилення від призову на військову службу є важливим елементом криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України [14]. Це пояснюється тим, що саме спосіб поведінки особи після отримання повістки дозволяє встановити, чи мала місце випадкова неявка, чи свідоме ухилення від виконання військового обов'язку.

Типовими поведінковими проявами таких осіб можуть бути: неявка до територіального центру комплектування та соціальної підтримки у визначений час без поважних причин; ігнорування повторних викликів; зміна місця проживання без повідомлення відповідних органів; уникнення телефонного або особистого контакту з представниками територіального центру комплектування та соціальної підтримки; відмова від проходження військово-лікарської комісії; надання неповних або суперечливих пояснень; посилення на обставини, які не підтверджуються належними доказами.

Окрему групу становлять випадки, коли особа формально не заперечує свого військового обов'язку, однак фактично не виконує його. Така поведінка може проявлятися в обіцянках прибути пізніше, неодноразовому перенесенні

явки, посиленні на зайнятість, сімейні труднощі, стан здоров'я без належного документального підтвердження. У криміналістичному значенні така поведінка є важливою, оскільки вона може свідчити про намагання особи уникнути прямого конфлікту з представниками органів військового управління, але одночасно фактично ухилитися від призову.

Іншу групу можуть становити особи, які відкрито відмовляються від виконання військового обов'язку. У таких випадках поведінка правопорушника є більш очевидною для документування, однак усе одно потребує встановлення належного повідомлення особи про виклик, її придатності до військової служби, відсутності законних підстав для відстрочки, а також усвідомлення нею наслідків своєї відмови. Саме ці обставини мають значення для доведення наявності складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України [2].

Також у практиці можуть зустрічатися ситуації, коли особа посиляється на наявність права на відстрочку або інші обставини, які, на її думку, звільняють її від обов'язку з'явитися за викликом. У таких випадках важливо встановити, чи справді така особа мала передбачені законом підстави для відстрочки, чи були ці підстави належним чином оформлені, чи подавала особа відповідні документи до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, а також чи була вона обізнана про порядок підтвердження таких обставин. Це має значення для відмежування кримінально караного ухилення від випадків, коли неявка могла бути зумовлена об'єктивними або поважними причинами.

Криміналістичне значення поведінкових ознак полягає в тому, що вони дозволяють слідчому визначити найбільш доцільні напрями збирання доказів. Зокрема, необхідно перевіряти факт належного вручення повістки, зміст попередження про кримінальну відповідальність, дані військового обліку, результати військово-лікарської комісії, наявність документів щодо відстрочки, пояснення службових осіб територіального центру комплектування та соціальної підтримки, показання родичів, роботодавців або

інших осіб, які можуть підтвердити поведінку військовозобов'язаного після отримання виклику.

Таким чином, мотиви та поведінкові ознаки осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, мають важливе значення для формування криміналістичної характеристики відповідного кримінального правопорушення. Вони дозволяють встановити не лише зовнішню форму ухилення, а й внутрішнє ставлення особи до виконання військового обов'язку, її намір, спосіб протиправної поведінки та можливі джерела доказової інформації.

З урахуванням соціально-демографічних, правових, військово-облікових, мотиваційних і поведінкових ознак осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, доцільно виділити кілька типових груп таких правопорушників. Така типізація має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє більш чітко визначати напрями доказування, будувати слідчі версії та прогнозувати можливість поведінку особи під час досудового розслідування.

До першої групи можна віднести осіб, які відкрито відмовляються від виконання військового обов'язку. Для них характерним є пряме небажання проходити військову службу, яке може проявлятися у письмовій або усній відмові від прибуття до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, відмові від проходження військово-лікарської комісії або відмові від отримання мобілізаційного розпорядження. У таких випадках важливого значення набуває фіксація факту належного повідомлення особи, її обізнаності про правові наслідки неявки, а також відсутності законних підстав для відстрочки.

Другу групу становлять особи, які формально не заперечують обов'язку проходження військової служби, однак фактично ухиляються від його виконання. Їх поведінка може проявлятися у неявці за повісткою, неодноразовому відкладенні прибуття, ігноруванні повторних викликів, уникненні спілкування з представниками територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Такий тип

поведінки є більш складним для криміналістичної оцінки, оскільки особа може не заявляти прямо про намір ухилитися, але її дії в сукупності можуть свідчити про свідоме невиконання військового обов'язку.

До третьої групи можна віднести осіб, які посилаються на сімейні, медичні, побутові або інші обставини як на підставу для неявки. У таких випадках криміналістичне значення має не саме посилення на відповідні обставини, а їх реальність, належне документальне підтвердження та вплив на можливість особи виконати обов'язок щодо прибуття за викликом. Зокрема, необхідно з'ясовувати, чи були такі обставини передбачені законом як підстави для відстрочки, чи подавала особа відповідні документи, чи повідомляла територіальний центр комплектування та соціальної підтримки про причини неявки, а також чи мала реальну можливість прибути у визначений час.

Четверту групу можуть становити особи, які ухиляються шляхом зміни місця проживання, приховування фактичного місця перебування або уникнення контакту з органами військового управління. Для таких осіб характерною є поведінка, спрямована на ускладнення їх виклику, повідомлення або встановлення місцезнаходження. У криміналістичному аспекті це потребує перевірки даних військового обліку, місця реєстрації та фактичного проживання, контактів із родичами, роботодавцями, сусідами, а також інших відомостей, які можуть підтвердити свідоме уникнення виконання військового обов'язку.

П'яту групу доцільно пов'язати з особами, які помилково або свідомо посилаються на наявність права на відстрочку, бронювання, стан здоров'я чи інші правові підстави, що нібито звільняють їх від обов'язку прибуття за викликом. У таких випадках важливо встановити, чи дійсно особа мала відповідний правовий статус, чи були подані належні документи, чи приймалося уповноваженим органом рішення про надання відстрочки, а також чи не використовувала особа такі обставини лише як спосіб уникнення мобілізації. Такий підхід узгоджується з необхідністю дослідження не лише зовнішньої

поведінки особи, а й її правового та військово-облікового статусу [3; 4].

Запропонована типізація має умовний характер, оскільки в конкретному кримінальному провадженні ознаки різних груп можуть поєднуватися. Наприклад, особа може одночасно посилатися на сімейні обставини, уникати контактів із територіальним центром комплектування та соціальної підтримки, змінювати місце проживання або надавати суперечливі пояснення щодо причин неявки. Саме тому під час досудового розслідування необхідно оцінювати не окрему дію особи, а всю сукупність її поведінки до, під час і після отримання виклику.

Відомості про типову поведінку таких осіб мають значення для висунення слідчих версій. Зокрема, на початковому етапі розслідування можуть висуватися версії про те, що особа умисно ухилялася від призову; не з'явилася з поважних причин; мала законні підстави для відстрочки; не була належним чином повідомлена про обов'язок прибуття; помилково вважала, що не підлягає призову; або ж намагалася використати певні обставини як формальне пояснення своєї неявки. Перевірка таких версій повинна здійснюватися шляхом аналізу документів, допиту службових осіб територіального центру комплектування та соціальної підтримки, перевірки медичних, сімейних, трудових та інших обставин, а також оцінки поведінки самої особи.

Криміналістичне значення типізації осіб, які вчиняють ухилення від призову під час мобілізації, полягає в тому, що вона допомагає систематизувати інформацію про правопорушника та пов'язати її зі способом вчинення кримінального правопорушення. Як справедливо зазначається в науковій літературі, особа правопорушника не може розглядатися ізольовано від інших елементів криміналістичної характеристики, оскільки її ознаки впливають на спосіб дій, мотиви, механізм правопорушення та характер доказової інформації [9; 15].

Таким чином, типізація осіб, які ухиляються від призову на військову службу під час мобілізації, дозволяє краще зрозуміти криміналістичну природу цього кри-

мінального правопорушення. Вона сприяє встановленню типових моделей поведінки правопорушників, визначенню напрямів досудового розслідування, перевірці пояснень підозрюваного та правильного відмежуванню умисного ухилення від випадків, коли неявка могла бути зумовлена об'єктивними або поважними причинами.

Практичне значення криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, полягає передусім у тому, що вона сприяє правильному визначенню предмета доказування у кримінальних провадженнях цієї категорії. Для встановлення наявності складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України, необхідно з'ясувати не лише факт неявки особи до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, а й те, чи була особа належним чином повідомлена про виклик, чи підлягала вона призову під час мобілізації, чи мала право на відстрочку, чи усвідомлювала обов'язок прибуття, а також чи були в неї поважні причини для неявки [2; 3; 4].

Важливим напрямом розслідування є перевірка військово-облікового статусу особи. З цією метою необхідно досліджувати документи військового обліку, відомості територіального центру комплектування та соціальної підтримки, дані щодо проходження військово-лікарської комісії, документи про вручення повістки, попередження про кримінальну відповідальність, а також матеріали, які підтверджують або спростовують наявність підстав для відстрочки. Саме ці відомості дозволяють встановити, чи могла особа бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України.

Особливого значення набуває дослідження поведінки особи після отримання повістки або іншого належного повідомлення про необхідність прибуття до територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Якщо особа після отримання виклику змінила місце проживання, уникала контакту з представниками органів військового управління, не повідомляла про причини неявки, нада-

вала суперечливі пояснення або не підтверджувала їх належними документами, такі обставини можуть мати значення для оцінки спрямованості її умислу. Водночас кожна з таких обставин повинна оцінюватися не ізольовано, а в сукупності з іншими доказами.

Криміналістична характеристика особи правопорушника також має значення для вибору слідчих та процесуальних дій. Залежно від конкретної ситуації доцільним може бути допит службових осіб територіального центру комплектування та соціальної підтримки, які здійснювали виклик особи; допит родичів, роботодавців, сусідів або інших осіб, які можуть підтвердити місце перебування, спосіб життя та поведінку військовозобов'язаного; витребування документів щодо сімейного стану, стану здоров'я, місця роботи, бронювання або права на відстрочку; аналіз даних про фактичне місце проживання та комунікацію особи з відповідними органами.

Окрему увагу слід приділяти перевірці пояснень особи, яка підозрюється в ухиленні від призову під час мобілізації. Такі пояснення можуть стосуватися стану здоров'я, сімейних обставин, догляду за родичами, місця роботи, релігійних переконань, непоінформованості про виклик або помилкового розуміння свого правового статусу. Завдання слідчого полягає не в автоматичному запереченні таких пояснень, а в їх повній та об'єктивній перевірці. Саме тому важливого значення набувають документи, показання свідків, відомості з державних реєстрів, медичні документи, матеріали військово-лікарської комісії та інші джерела доказової інформації.

У цьому контексті важливими є й питання використання спеціальних знань під час розслідування. Зокрема, у випадках, коли особа посилається на стан здоров'я або інші медичні обставини, можуть виникати питання щодо необхідності витребування медичної документації, оцінки висновків військово-лікарської комісії або проведення відповідних експертних досліджень. На значенні судових експертиз при розслідуванні ухилень від проходження військової строкової служби та мобілізації звертав увагу Я. Ф. Фокін

[10]. Це свідчить про те, що встановлення реальних причин неявки особи нерідко потребує комплексної оцінки як правових, так і фактичних обставин.

Криміналістична характеристика особи правопорушника має значення і для відмежування кримінально караного ухилення від інших форм порушення військово-облікових правил або випадків правомірної неявки. Не кожна неявка особи за викликом автоматично свідчить про наявність складу кримінального правопорушення. Для правильної оцінки поведінки необхідно встановити наявність умислу, реальну можливість виконати обов'язок, відсутність поважних причин, належне повідомлення особи та інші обставини, які підтверджують саме ухилення, а не випадкове чи об'єктивно зумовлене невиконання обов'язку.

Практика застосування ст. 336 КК України також свідчить про необхідність уважної оцінки всіх обставин конкретного провадження. Судова практика має значення для формування єдиного підходу до встановлення ознак ухилення, оцінки належності повідомлення особи, перевірки її доводів щодо причин неявки та визначення меж кримінальної відповідальності [8]. Тому матеріали судової практики повинні враховуватися під час формування криміналістичних рекомендацій щодо розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Відомості про особу правопорушника також допомагають встановити зв'язок між мотивом, способом ухилення та слідовою картиною. Наприклад, особа, яка відкрито відмовляється від виконання військового обов'язку, залишає один характер доказової інформації: заяви, пояснення, показання службових осіб, документи щодо відмови. Натомість особа, яка уникає контакту з територіальним центром комплектування та соціальної підтримки, може залишати іншу слідову картину: дані про зміну місця проживання, неприбуття за викликами, відсутність за місцем реєстрації, свідчення родичів, роботодавців або сусідів. Тому дослідження особи правопорушника дозволяє точніше визначати, які саме джерела доказової інформації потрібно перевіряти в конкретному кримінальному провадженні.

Таким чином, криміналістична характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, має важливе прикладне значення. Вона сприяє правильному визначенню обставин, що підлягають доказуванню, формуванню слідчих версій, вибору необхідних процесуальних дій, перевірці пояснень підозрюваного та відмежуванню кримінально караного ухилення від інших випадків невиконання військово-облікових обов'язків. У підсумку дослідження особи правопорушника дозволяє підвищити ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 336 КК України.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що особа, яка вчиняє ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, є важливим самостійним елементом криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 Кримінального кодексу України. Її дослідження дозволяє встановити не лише формальні ознаки правопорушника, а й мотиви його поведінки, спосіб ухилення, характер ставлення до виконання військового обов'язку та можливі джерела доказової інформації.

До криміналістично значущих ознак таких осіб доцільно відносити соціально-демографічні, правові, військово-облікові, психологічні, мотиваційні та поведінкові характеристики. Зокрема, важливе значення мають вік, сімейний стан, місце проживання, рід занять, перебування на військовому обліку, факт отримання повістки, проходження військово-лікарської комісії, наявність або відсутність права на відстрочку, ставлення особи до виконання військового обов'язку, мотиви неявки та поведінка після отримання виклику до територіального центру комплектування та соціальної підтримки.

Запропонована типізація осіб, які вчиняють ухилення від призову під час мобілізації, дає можливість виділити кілька умовних груп правопорушників: осіб, які відкрито відмовляються від виконання військового обов'язку; осіб, які формально не заперечують такого обов'язку, однак фактично не виконують його; осіб,

які посилаються на сімейні, медичні, побутові або інші обставини; осіб, які змінюють місце проживання чи приховують фактичне місце перебування; осіб, які помилково або свідомо посилаються на наявність права на відстрочку, бронювання чи інші підстави для неприбуття за викликом. Така типізація має практичне значення, оскільки допомагає визначити слідчі версії та напрями перевірки поведінки особи.

Встановлено, що криміналістичне дослідження особи правопорушника має важливе значення для досудового розслідування кримінальних проваджень за ст. 336 КК України. Воно сприяє правильному визначенню обставин, що підлягають доказуванню, перевірці факту належного повідомлення особи, встановленню її військово-облікового статусу, оцінці наявності або відсутності поважних причин неявки, перевірці пояснень під-

озрюваного та відмежуванню умисного ухилення від випадків правомірної або об'єктивно зумовленої неявки.

Отже, криміналістична характеристика осіб, які вчиняють ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, має як теоретичне, так і прикладне значення. Вона дозволяє систематизувати типові ознаки правопорушника, встановити зв'язок між особою, мотивом, способом ухилення та слідовою картиною, а також підвищити ефективність розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є розроблення криміналістичних рекомендацій щодо початкового етапу розслідування ухилення від призову на військову службу під час мобілізації з урахуванням типових моделей поведінки правопорушника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III.
3. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII.
4. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII.
5. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 № 69/2022.
6. Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» : Закон України від 03.03.2022 № 2105-IX.
7. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2025 року. Офіс Генерального прокурора : веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravororushennya-2> (дата звернення: 24.06.2026).
8. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за травень 2024 року. Київ : Верховний Суд, 2024.
9. Фокін Я. Ф. Криміналістична характеристика особи, яка ухилилася від проходження військової строкової служби та мобілізації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С. 302–306.
10. Фокін Я. Ф. Судові експертизи при розслідуванні ухилень від проходження військової строкової служби та мобілізації. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 4–5 (8–9). С. 269–274.
11. Сергєєва Д. Б., Ткач О. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики порушень недоторканності приватного життя. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 106–114.
12. Іщенко Т. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 65–71. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191123.65>.
13. Єрмак О. В. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень: поняття, ознаки та суміжні правові конструкції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 5. С. 53–58. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.5.7.

14. Тomin С. В. Типові способи ухилення від призову на військову службу як елемент криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 336 КК України. У: V Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Liha-Pres, 2025. DOI: 10.36059/978-966-397-502-3-43.

15. Орлов Ю. В. Криміналістична характеристика особи злочинця : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 412 с.

Дата першого надходження статті до видання: 24.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)